

יובל

קובץ מחקרים של המרכז לחקר המוסיקה היהודית

כרך ה

ספר אברהם צבי אידלסון

נערך בידי

ישראל אדלר, בתיה באיאר ואליהו שלייפר
בשיתוף עם לאה שלם

ירושלים תשמ"ו
הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית

האוניברסיטה העברית בירושלים
פקולטה למדעי הרוח
בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי
מרכז לחקר המוסיקה היהודית

הועד המנהל

עזרא פליישר, יו"ר
ישראל אדלר; מלאכי בית-אריה; משה בר-אשר;
משה ברש; דליה כהן; שלמה מורג
מנהל המרכז: ישראל אדלר

חלוקתו של אידלסון את מבטאיה המסורתיים של העברית לשתי קבוצות גדולות בנויה בעיקרה על קריטריון שהוא חשוב, הן מבחינה סינכרונית והן מבחינה דיאכרונית, שהרי אחד ההבדלים הכוללים שבין מערכות התנועות של המבטאים העבריים ושל שיטות הניקוד העבריות — המשקפות, כידוע את מבטאיה של העברית בתקופתם של בעלי הניקוד והמסורה — הוא באשר לתנועה a (הקמץ). מהות מימושה של תנועה זאת מבדילה כידוע את המבטא הספרדי מן האשכנזי מכאן ומן התימני מכאן, ובתקופת בעלי המסורה נבדל בכך המבטא הארץ-ישראלי מן המבטא הטברני מכאן ומן המבטא הבבלי של תקופת הגאונים מכאן.⁴⁵

לא באנו למצות כאן את העניינים הרבים שאידלסון עסק בהם בתיאור המבטאים העבריים,⁴⁶ ובהם פרטים שהיו, לאחר שהמחקר בתחום זה נתפתח הרבה, אנו רואים אותם בצורה אחרת; באנו לעמוד כאן על עיקר מפעלו בתחום זה.

אידלסון היה ראשון לעושים בעבודת שדה כחקר מבטאיה המסורתיים של העברית. כאמור, נתוני המחקר שעליהם יכול להתבסס מעטים היו ודלים ממש,⁴⁷ ועבודתו, שעמדה בסימן של שיטה, לא זו בלבד שהרחבה את ידיעותיהם של בני דורו, אלא היה בה לעורר עניין לצד זה של תולדות מסירתה של העברית מדור לדור. נוסף ונאמר, שכתבתו משקפת את להט עניינו של חוקר בנושא מחקרו, ויותר מכך — את ראייתו את התהליך רב-הפנים של מסירתה של העברית בקהילות ישראל לעדותיהן ולחטיבותיהן, כחטיבה נכבדת בתרבותו של העם. זכות חלוצים זאת של אידלסון ראוי לה שחעמוד.

שירי קציד תימניים

יהודה רצהבי

בשירת תימן ידועים סוגי השיר: נשיר, שירה, זפה, חרויה והלל.¹ פחות מכל נודע הקציד.² שעה שהסוגים הראשונים מצוינים בכובד ראש, בצביון לאומי ודתי ובלשון עברית, כלשון יצירה מכריע, הנה הקציד פנים אחרות לו. זוהי שירה צממית משוכבת נפש, שנושאה קלים, משעשעים ומבררים. לשונה ערבית מדוברת והיא נועדה בעיקר למען הגשים וההמון, שאין הלשון העברית נהירה להם במידה מספקת. מקצת שירים אלה הם שירי ויכוח בין בני אדם, צמחים ודוממים.³ מחמת אופיו הכללי של הקציד, עממיותו ולשונו הערבית-ההמונית, נהגו בו מעתיקי הדיואנים⁴ יחס של זלזול, ולא כללוהו בקבצי השירה כשאר הסוגים. בשל כך לא זכה לתשומת לב מצד אנשי המחקר. כיון שרובם המכריע של שירי הקציד מתגלגלים בכתבי יד, והואיל והלשון הערבית-התימנית הולכת ומשתכחת מפי בני תימן בישראל, מצאתי לנכון לסקור סוג שירי זה סקירה קצרה מסכמת.⁵

שירי הקציד שבידנו, קדומים שבהם נתחברו במאה הי"ז — תקופת הפריחה של שירת תימן הקלסית — ואחרונים שבהם נכתבו בארץ ישראל בידי משוררי-עם מחוננים, ששרו על מאורעות הפרט ועל מאורעות הכלל (שליחות יבנאלי לתימן, מלחמות ישראל ותקומת המדינה). אין ספק ששירי הקציד הללו הם שריד-מעט מענף שירה עשיר, שהילך במשכנות תימן מאות בשנים: ביסודם של השירים עמדו עלילות משעשעות ומאורעות היסטוריים מן העבר הלאומי ומן ההווה, שנחרתו בלבבות. עלילות ההווה הן מעשים מתחום חיי החברה היהודית: שחיטה ושוחטים, רשעי ישראל, שפגעו באחיהם; נדודים של פרנסה ומסעות של

1 על כולם עיין בפרטות בתוך ילקוט שירי תימן, מבוא, עמ' 31-37. לאחר כתיבת המאמר הופיע קטלוג כתבי-יד תימניים שבמכון בן צבי, ערוך בידי יוסף טובי (ירושלים, תשמ"ב). אוסף זה עשיר בדיואנים ומחזורים, ומספר השירים והפיוטים הכלולים בהם עולה ל-3556 (ראה מפתח הפיוטים, שם, עמ' 307-387). ברשימה מצוינים למעלה ממחצית השירים שבמאמרי, להלן פירוטם לפי מספריהם במפתח: א-38; ב-967; ג-534 (מחבר השיר לפי מקור זה הוא סעדיה צאירי); ד-90; ה-48; ז-1886; ט-771; י-3075 (לפי מקור זה שמו המלא של המשורר הוא סעיד בן מנצור גיאת); יא-177; טז-27; זי-9.

2 במרכז תימן — יחיד: קציד, רבים: קצנד. בדהום תימן — יחיד: קצידה, רבים: קצאיד. במילונות הערבית הקלסית קיימת הבחנה בין קציד לקצידה: הקציד הוא בן שלושה בתים ומעלה ויש אומרים משישה-עשר ומעלה. הקצידה — שיר שמספר בתיו עולה על שבעה או עשרה בתים.

3 להלן דוגמא אחת לכל עניין: בני אדם — הדווק והנשוי; צמחים — הקפה והטבק; דוממים — הערים תעז וצנעא. מניתי בשירת תימן כעשרים שירי ויכוח ואי"ה אייחד עליהם את הדיבור כמחקר נפרד. דיואן, רבים — דואוין, הוא שמו של כל ספר שירים, הן של משורר אחד הן של משוררים רבים.

4 מחמת קוצר היריעה איני מפרסם את גוף השירים, במקור ובתרגום, לכד מדוגמא של שיר אחד, ומספק במסירת תוכנם וענינם.

45 לעניין מהותו של הקמץ במבטא הבבלי ראה במאמרי "משניות מן הפרק 'במה מדליקין'", חקרי מזרח לזכר דוד צבי בנעט (ירושלים, תשל"ט), עמ' 116-117.

46 תחום לעצמו, שעיקרו בתחום הביצוע המוסיקלי, אבל זיקה יש לו גם למבטא המסורתי, ואשר אידלסון עסק בו, הוא סוגיית טעמי המקרא. ראה למשל פ"ג, עמ' 22-37 (ושם, עמ' 23, גם דברים על טעמי המקרא בנוסח ככל של תקופת הגאונים; וכן שם, עמ' 26 ואילך, דברים על טעמי המקרא ב"דקדוקי הטעמים" ובכתבי חינוך; ועוד, שם, עמ' 30 השוואת טעמי המקרא לסימני הקריאה המלודית נוסח ביזנטיון).

47 אידלסון עצמו סיכם את מעמדו של המחקר עד זמנו: "המבטאים של התימנים, הפרסיים, הדאגסטניים, הבבליים, המארוקניים ועוד לא נתפרסמו עד עתה בדפוס כלל, בעוד שבהברתי-השומרונים עסקו מעט, אך לא נתנו סקירה מקפת על כל הברתם; על מבטא-הספרדים דברו בדרך-כלל, בלי להראות על ההבדלים השונים, שיש בין הספרדים בעצמם; מבטא-האשכנזים ידוע למדי באירופה, אף-על-פי שלפי ידיעתי עוד לא עסקו גם בו כל צרכו; ומבטא-הפורטוגיזים והאיטלקים נדפסו בסדר-החזנים של קינוולו [= קונסולו], נומבורג, לוי, כרמיה" ("ההברה", עמ' 140).

עלייה לארץ. עליהם נוספו פרקי בעלי חיים (חתולים ועכברים, תרנגולים ושועלים) ואף עניינים פיקנטיים של כלים וחפצים: ספל וטלית שנגנבו ומזלף מי ורדים שנשבר. השמות ניתנו ליצירות לפי עניינן. בראש השם קבוע פעם המונח "קצה" [מעשה, סיפור] ופעם "קצידי" [שיר]. בדיקת השירים אינה מלמדת על הבחנה משמעותית: בשניהם מונח יסוד העלילה.

השירים הפופולריים ביותר הם הסיפורים שאובים מן התורה: פרשת יוסף ואחיו ("קצת יוסף"), פרשת נישואי רבקה וגלות מצרים. פרשיות אלה שימשו חומר לא רק לקצידי אלא גם לשירת תימן הקלסית. נוסף על הערך הלאומי של הנחלת פרקי היסטוריה מתולדות האבות והאומה להמון ולנשים, צפונים בהם גם ערכים מוסריים. פרשת יוסף מלמדת שיש שכר לצדיק הסובל; שעבוד מצרים וטיבוע פרעה וחילו בים — כי לא יימלט הרשע מן העונש. שתי פרשיות נוספות — אחת מן המקרא ואחת מתולדות ישראל בתקופת בית שני — זכו אף הן לשמש חומר ספרותי להמונים בשני מועדים: כפורים ובתשעה באב. גם כהן צפונה מגמה מחנכת: סיפור המן בא ללמד על הנקם הצפוי לצוררי ישראל, וסיפור חנה — על חובת קידוש השם המוטלת על כל יהודי.

כנגד החוטאים בהווה הפעילו המשוררים כמה עונשים: הלבנת פנים — על ידי הוקעת החטא ופרסומו ברבים; קללות נמרצות וגידופים קשים; עונש ממשי של פנייה לבעלי החסות הערביים לנקום נקמת בני חסותם היהודים הנפגעים. השירים נגד החוטאים ומזיקים לבריות נושאים צביון של שירי סטירה ולעג שנונים. כבר בימי הביניים ראו בהם, הערכים והיהודים כאחד, נושא ספרותי פסול, והיהודים מיעטו בו במידת האפשר. משוררים, שנגרם להם עוול, הצליפו בשוט לשונם, ללא רחמים, באלה שפגעו בהם. השיר עשה לו כנפיים והתפשט בין הבריות. בכך נקם המשורר נקמתו מיד חזקים ממנו. במסגרת שירת הלעג עולה כאן אותו מוטיב נפוץ בימי הביניים של קמצנים, שמנעו חסדם ונדבתם מן העניים, ו"זכור" לקיתון של חרפות וגידופים. רוח המשובה וההומור אינה נוטשת את המשורר אפילו בשירים עצובים וכאובים. גיבורי השיר מגיבים על הסבל, שנפל בחלקם, לא בחמת זעם, כי אם בקלילות ובשובבות.

השפעה מסוימת על השירים המבדחים נמשכה מספרות תקופת ספרד, שטיפחה נושאים משעשעים כיוצא באלה. דרך משל, ר' אברהם ערוסי, שחיבר שיר על הפשפשים (להלן שיר יב), קרוב לוודאי שקרא את ספר תחכמוני, שבו כתב אלחריזי שתי פעמים דברים דומים על הפרעושים,⁷ וכן את תלונתו המשעשעת של ר' אברהם בן עזרא על הזכוכים הטרדנים.⁸ בצד השפעה זו ניכרת השפעה קלה מתחום הדת המוסלמית. כיון ששירים אלה היו שירים כלליים

6 האמונה בהשפעת המלה והקללה גדולה היתה בעולם של המאמינים החמימים בתימן: הם האמינו בלב שלם שהרשע לא יינצל מן הקללה, ובכל פורענות שבאה עליו ראו תוצאה של המעשה הרע שעשה.

7 פעם במחברת ד על הנמלה והפרעוש, ופעם בשיר אישי על פרעושים שעקצוהו בליל שבת (תחכמוני, שער חמישים, עמ' 405). כבר הוכחתי שנושאים אלה שאולים מן השירה הערבית הספרדית, במאמרי "השפעות ערביות בספרות תקופת ספרד", עמ' 332-334.

8 "למי אנוס לעזרה" (ראה ח' שירמן, השירה העברית, סי' 252, עמ' 576-577).

באופיים, ומחמת שלשונם היתה לשון הדיבור של המדינה, ציפו כותביהם שיהיו להם מהלכים גם בקרב מוסלמים, ולפיכך הרשו לעצמם לשלב בהם יסודות מוסלמיים. בשיר "התרנגול שנשחט" (להלן שיר טו), משול השכוי הקורא בבוקר לגבריאל המלאך,⁹ הקורא את סורת אלפאתחה.¹⁰ בשיר "הספל שנגנב" (להלן שיר יז), מקלל המשורר את הגנב ונתלה בזכות פסוקי הקוראן. המשוררים מאנישים את גיבורי העלילות הלכותיים מעולם החי.¹¹ הם הופכים יצורי אנוש המתווכחים בטוב טעם ובלשון נמלצת.

האמונה מאפיינת שירים אלה, אף על פי שתוכנם הוא חול שבחול. כמאמינים פונים המשוררים והגיבורים לאלהים ומבקשים את עזרתו בצר להם.¹² גם מבחינה ספרותית רואה הכותב חובה לעצמו לתת בשיר אזכרה ושבח לאלהים. לכך נועדו הפתיחה והחתימה.¹³ פעמים שהאזכרה היא קצרה.¹⁴ כדי לצאת חובת שמים לגבי עצמו ולגבי הקוראים והשומעים, ופעמים שהיא ארוכה כדי מחרוזת ושתיים.¹⁵ לעתים מלווה החתימה של המשורר בחתימה הומוריסטית של המעתיק: "תמת והמן תשמת" [נשלמה השירה והמן ינודה].

שירי הקצידי נתחברו ונתפרשו על דרך הפשט. מחמת חילוניותם וחרגתם מן המגמה הדתית לאומית של שירת תימן, הם נדחו מן הדיואן התימני, למרות ערכם הספרותי ועלילתם המשעשעת. אולם נמצאו מעתיקים שחלו בהם פרשנות לאומית, על דרך הרמז או הסוד כדי להתירם להיכלל בדיואן. לדוגמה, שירים על המזלף שנשבר והספל שנגנב (להלן שירים טז-יז) דרשו אותם על בית המקדש שחרב, ובמסוה זה צירפום לשירי הדיואן. אחד

9 לפי אמונת המוסלמים, ממנו קיבל מוחמד נביאם חזונו שמים.

10 פרק ראשון בקוראן המשמש למוסלמים תפילת יסוד, מעין קריאת-שמע ביהדות.

11 בשירי ויכוח מואנשים גם צמחים ודוממים.

12 השיר על המגונה (להלן, שיר כ), שכולו קללות נמרצות, פותח בתפילה לאלהים להצילנו מידי הכופר המציק לו. בחתימתו שוטח המשורר בקשתו לאל לתת לו כוח סבל ולהושיענו מצרתו.

13 עקב המטבע הדחי של הפתיחה מתחילים כמה שירים בלשון "אבדא" או "אבדע" [אפתח] ואחריו כינוי מכינויי האל או שבח משבחיו. כיוצא בו החתימה הפותחת במלה "אכתם" [אחתום], ואחריה שם או שבח של האל.

14 כגון בשיר המקבת (להלן, שיר ד) בפזמון "יא עאלי אלשאן" [האל הנעלה כערוך].

15 הרי שלוש דוגמאות לפתיחות וחתימות ארוכות:

א. פתיחת שיר "התרנגול והשועל" (להלן, שיר ט):

"אפתח בשם האל, הנותן את הדיבור בלשוני / אחד ויחיד, שאין לו שני / עושה נסים ונפלאות / הגדול והגיבור אשר לא שכחני".

ב. פתיחת מעשה "היהודי שנשדד" (להלן, שיר ה):

"אפתח באלהי השמים / הבוחן מעשי ומחשבותי / הנא מחייה המתים / חוקר לב וכליות. // ברא כל הברואים: / בעלי חיים אלמים ומדברים / מכלכל דגה שבים / נתן מזונות לכולם". (מקור ערבי, ראה ברשימת השירים להלן).

ג. חתימת שיר "המקבת" (להלן, שיר ד):

"אחתום שירי באחד שאין זולתו / אהללנו ואודנו ואקוה לו / משפיע טובו בשני העולמות [דהיינו העולם הזה והעולם הבא — י"ד] / אל ישועות, מכפר עונות השבים בתשובה / ער ולא ישן, מגביהי לשבת בשמים / סועד את העוף הפורש כנפים".

המעתיקים העיר עליהם כזו הלשון: "כל אלו מלובשים מלבוש בל"ע וא"ת [בלשון ערב, ואל תאמר] שהם דברי הבאי אלא שבח"16. לא כל השירים עומדים ברמה ספרותית אחת. אלה שיצאו מעטם של משוררים, עזי ביטוי הם. לעומתם, שירים שנתחברו בידי אנשים שאין השירה אומנותם, נופלים הם מן הראשונים בערכם הספרותי. התבנית של השירים אינה זו המקובלת בשירה הקלסית — של בתים שוי משקל וחרוז או של איזור — אלא של המחרוזת (הסטרופה).¹⁷ מספר הצלעיות בכל מחרוזת אינו קבוע; לכל מחרוזת חריזה פנימית נפרדת, לבד מן הצלעית האחרונה, שחרוזה אחד בכל המחרוזות, והיא המלכדת את השיר מראשו ועד סופו. פעמים שעל החרוז המכריח נוסף פזמון. החוזר בסוף כל מחרוזת.¹⁸

המשוררים, שכתבו שירים ערביים להמון, היו מעמד בפני עצמו. הם לא נטו לשירה במתכונת הקלסית והקדישו עטם לשירת עם ערבית, שנמצאו לה דורשים רבים. כנגדם מיעוט משוררים קלסיים בכתיבת שירי עם. כדוגמא ישמשו שני משוררים שחיו במאה ה"ז: אבן אלאסבאט ור' שלם שבזי. מאבן אלאסבאט ידועים שירי קציד בלבד. לעומתו מספר שירי הקציד ביצירתו העניפה של ר' שלם שבזי, המגיעה למאות שירים, זעום הוא ביותר. בצד שירי הקציד חיבר אבן אלאסבאט שירים היסטוריים על מאורעות תקופתו ועל גלות מוצע.¹⁹ לבד מאבן אלאסבאט ור' שלם שבזי אין לנו פרטים על משוררי עם אחרים. אלה שקבעו שמם כשיריהם נודעו לנו לפחות בשמם. האחרים, שלא ציינו שמם, הפכו אלמונים גם מצד זהותם וגם מצד תקופתם. משורר העם האחרון שהצטיין בענף הקציד היה בן דורנו ר' אברהם ערוסי (1878-1934), תלמיד חכם ואיש הפולקלור הראשון בעדה. הוא כינס את המעשיות והמשלים, ששמע מפי חכמים בנדודיו ברחבי תימן, וחיבר מאות שירים על מאורעות חייו והיי יהודי תימן בארץ ישראל. שלושה שירי קציד משלו כלולים במאמר זה: האחד על השיטפון שאירע בעמראן בימיו, השני על התרנגול והשלישי על הפשפשים (להלן שירים א, יב, טו).

מועד הזמרה של שירי הקציד נקבע לסוף המסיכות והמשחאות. כשמחות של מצוה שררה אוריה מאופקת של "וגילו בעדה". תוכן השירים הוא של תפילה ותחינה על הפרט ועל האומה. נוכחותם של החכמים והזקנים, שניהלו את המסיכות, שימשה גורם מרסן נגד הוללות וקלות ראש. אולם לאחר צאתם של אלה פגה במקצת האוירה הרצינית, והרשות ניתנה לזמר שירים אלה למען הקהל שנותר. נוסף על כך, עם צאת הרבנים והנכבדים

16 בחופעה מעין זו נתקלתי בפירושו של מעתיק תימני למאמר חשק בספר החכמוני לאלחריזי: "אמר אחד: שאלו לאיש לספר יפי חשוקתו (פי' כיצד רגילותו בתורה). ואמר: בטנה כמו אגן. ופניה גן. ושפתיה מן (פי' דינה של תורה). ולחיה שושן. וקומתה עץ רענן (פי' בהכנעה ובענוה וברקודק). רסיסו בדלחי רבידיה (ר' הפירוש). ונצניו בגדיה (פי' בית מדרש). ופריו שני שדיה (ולומד מב' רבנים)". תחכמוני, שער ארבעים וחמשה, עמ' 341. הקטעים שבסוגריים הם פירוש המעתיק.

17 השירים הבודדים הכתובים בתבנית האזורית יוצאי דופן הם.

18 קרוב לודאי שהפזמון הושר כפי קהל השומעים לעומת המזמר ששר את המחרוזות.

19 שיר אחד בכתובים ברשותי על מלחמת תימן של ימיו. פתיחתו: "ואבדע בך אדעיק יא די נטק אלגנסאן" [אפתח בך ואחלל אליך. אחה הנותן דיבור כפי האדם]. שניים על גלות מוצע פרסמחים במאמרי "גלות מוצע".

והתפנות מקום באולם, יכלו גם נשים להתגנב לקצות האולם או לעמוד בפתח וליהנות אף הן מזמרת הקציד. שלא כנשיד, שהושר בשניים או בשתי חברות, זימר את הקציד מזמר אחד והשאר האזינו למוצא פיו ולזמרתו בדריכות. אם בשאר סוגי שירת תימן נבע תענוג השומעים בעיקר מעריכות הנעימה — מחמת שלא תמיד יכלו לרדת לעומקם של הדברים מצד תוכנם — הנה בקציד היתה ההנאה כפולה: גם מן הזמרה וגם מסיפור העלילה, שנקלט בנקל. קציד, שנתלה לו פזמון קבוע, נטלו השומעים חלק בזמרה: הזמר שר מחרוזת אחת והקהל ליוה אותו בפזמון, וחוזר חלילה עד תום השיר. וכשנצטרפו לזמרים גם רקדנים נוספה על עונג האוזן ובינת הלב גם הנאת הראות. פעמים שבמקום זמרת הקציד באו סיפורי מעשיות מרתקים. יוצא איפוא שהקציד, בדומה למעשייה, פעל כאמצעי לבידור ולשעשועים. הכלית הפוכה היתה לסיפור חנה ושבעת בניה: הוא נועד לעורר צער ואבל בעיקר אצל הנשים, שלא הבינו את לשון הקינות. לאחר אמירת הקינות היו הנותרים בבית הכנסת מקוננים בו, כקול כוכים, איש איש מחרוזת בתורו, והנשים היו מטות אוזן קשבת לפסוקי הקינה.

כאמור, שירי הקציד היו בכחינת בן חורג במשפחת השירה התימנית. מעתיקים לא ראו לנכון, דרך כלל, לספחם לשאר שירים; ורק מעטים התיירו לעצמם, מתוך חיבה, להוסיף בסוף הדיואן, כנספח, קציד אחד או שניים. מרביתם נשתמרו בחוברות ובקונטרסים, שהעתיקו יחידים לעצמם. מןמרים דחקו אותם מן החלק הרשמי של המסיכה, והם הושרו בסוף המסיכה. אף על פי כן היה להם קהל חובבים גדול מקרב ההמון והנשים. שירים אלה היו להם אמצעי מברר מעמל החיים, מתלאות הפרט והכלל, בדומה למעשייה, למשל ולחידה. בזמנם נפוצים היו השירים כקהל, אך כדור האחרון נעלמו ממשכנות תימן עם תמורות החיים בישראל ועם מיעוט ידיעת הלשון הערבית במחנה בני תימן. מעלת השירים אינה מן הצד הספרותי בלבד אלא אף מצד ההווי התרבותי והחברתי של היהודים בגולת תימן, העולה מתוך שירים אלה. בגלל ההיקף הכמותי של השירים מסתפק אני במיצוי תוכנם. מובן שהתמצית הפרוזאית מבטאת אך במעט את החן של המקור: בלשון, בסגנון ובחרוז. מעשרים השירים הנסקרים במאמר זה רק ארבעה ראו את אור הדפוס.²⁰ השאר פזורים בדיואנים ובקונטרסים בכתב יד.²¹ חמישה עשר — ידועים מחבריהם,²² וארבעה — אלמונים. לשם הדגמה מפרסם אני, במקור ובתרגום, שיר יז (קציד אלצינייה). המנגינה המצורפת לו נרשמה בידי אורי שרביט מפי זכריה יעקובייליד בעדאן. (ראה מאמרו של אורי שרביט בכרך זה).

20 שירים א, ה, טז, יז.

21 תחת ידי מצוי העתק השירים הבאים: ב, ד, ט, י, יד, טו, יח. השאר כלולים בדיואנים בכתב יד, שברשות ידידי מר רצון הלוי (שירים: ג, ז, ו-11-3, יא, יג, טז).

22 להלן פירוט המשוררים בסדר א"ב עם ציון שיריהם: אבן אלאסבאט [אלמעלם — כינויו?] (ד, ט); אברהם ערוסי (א, יב, טו); חיים סנואני (ח 3); חסן אברהם תעזי (י); מסלם בן סאלם (טז); סאלם (ג); סאלם יוסף כהן (ו); סעיד גיאת (י); עמראן בן כלף (יא); רצ'א עמראן שרעבי (ח 1); שמעון בן יוסף הכהן (יג, יד).

א"צ אידלסון, גדול חוקרי המוסיקה היהודית, העמיד את זמרת תימן בראש מחקריו. בכך סלל לפניו את הדרך וסייע בידה לכבוש מקומה כמוסיקה העברית המתחדשת במדינת ישראל. ולא על הנעימה והמנגינה בלבד נתן דעתו אלא אף על השירה עצמה. הוא כינס את שירי תימן מתוך דיואנים בכתב יד, הסדירים בסדר כרונולוגי לפי מחבריהם, וצירף להם מבואות ומפתחות למיניהם. עמיתו נ"ה טורסיני התקין להם חילופי גירסאות ופירושים קצרים. מאז חלפו יותר מחמישים שנה ועדיין אין לנו מהדורה טובה הימנה. מחמת שמהדורת אידלסון נועדה לשמש גם קוראים לא תימנים, השמיט המהדיר מגוף השירים קטעים ערביים רבים, וברי שמיטת בשירים הכתובים על טהרת הערבית. משום כך לא מצאו שירי הקציד את גאולתם במהדורתו, ומחקר זה, במובן מסויים, ממלא חוליה חסרה. יהא בכך מעין הכרת תודה סמלית לכל שפעל ועשה אידלסון ז"ל למען זמרת יהודי תימן ושירתם.

רשימת השירים

- א. קציד עמראן [שטפון עמראן]. מחבר: אברהם ערוסי. פתיחה: אבדע בך אדעך יא רב אלארצ'אן [בך אפתח, אליך אקרא, אדון הארצות].
- השיר ראה אור, במקור ובתרגום, בידי נסים בנימין גמליאלי (חדרי תימן, עמ' 435-437).
- ב. קציד אלעאיב [שיר על המגונה]. פתיחה: אסאלך יא אלאה אלכל, תנגיני מן אלבאטל [אשאלך, אלהי הכל, להשיעני מידי הרשע].
- ג. קצת הארון אלמלעון [מעשה אהרון הארור]. מחבר: סאלם, איש שרעב. פתיחה: יא אייהו אלקלב אנא מא קולת לך לא תצדק עהוד אלכאינין [הוי, הלב! הן אמרתי לך: כל תאמין לדברי הבוגדים].
- ד. קציד אלמוקרה [שיר המקבת]. מחבר: אבן אלסבאט. פתיחה: אבן אלסבאט יקול כם דא אלחרארה [יאמר אבן אלסבאט: מה רב הזעם!]. השיר מהלך בשתי מהדורות השונות מצד פרטי העלילה.
- ה. מעשה היהודי שנשודד. פתיחה: אבדא ברב אלסמאואת, עאלם כפעלי ואלנייא [אפתח באדון השמים, שגלויים לפניו מעשי ומחשבותי]. נדפס בתוך זמירות ישראל (ירושלים), סי' קיב, דף ע"א — ע"ב ובתוך זמירות ישראל (עדן), סי' לח, דף לו ע"ב — לו ע"ב.
- ו. עני כפתחי נדיכים. מחבר: סאלם יוסף כהן. פתיחה: שרד מנאמי עוהגי אלחור [נידד שינה מעיני צבי ארך הצוואר]. נדפס בתוך חפץ חיים (תשי"ג), שירות עמ' תעז ובנ"ל תשכ"ו, עמ' תקעג.
- ז. מסע לעדן. מחבר: חסן בן אברהם תעזי. פתיחה: יא נאה מן אלגרכה, נפסי תאעבה [אללי מנדודים בנכר, שהוגיעו את נפשי].
- ח. עליות לארץ.
 1. קצת פנחס [מעשה פנחס]. מחבר: רצ'א אבן עמראן, איש שרעב. פתיחה: אלאה אלכל ויא רב אלגלאלי, אשכי עליך חאלי [אלהי הכל ואדון הכבוד, אשיח לפניך מצבין].

2. פתיחה: אבדע בוחדאני, וליס להו ת'אני [אפתח באל יחיד, שאין לו שני].
3. מחבר: חיים סנואני. פתיחה: אסאל אלאהי אלגייד, די מלכהו בלא תחדיד [אשאל אלהי הטוב, שאין למלכותו מידה].
- ט. קציד אלדיך ואלחעיל [שיר התרנגול והשועל]. מחבר: אבן אלסבאט [אלמעלם — כינויו?]. פתיחה, נוסח א': אלמעלם בדע בנצ'ים אלכלאם [אלמעלם פתח בכתבת השיר]; נוסח ב': אבן אלסבאט בדע בנצ'ים אלכלאמא [אבן אלסבאט פתח בכתבת השיר].
- י. קציד אלדיך. מחבר: סעיד גיאת. פתיחה: קאל גיאת אלפציה [אמר גיאת, צח הלשון]. התרנגול מכונה "אבי התרנגולות" על דרך הערכים לקרוא לאדם בכינוי [כוניה] שלו: אבי פלוני. השיר בנוי בצורת דו-שיח בין המשורר לתרנגול.
- יא. קצת אלהר ואלפאר [מעשה החתול והעכבר]. המחבר: עמראן בן כלף. הפתיחה: קאל אלעבד אלפקיר, אלראגי לכרם אלרב אלקדיר [אמר העבד האביון המקוה לחסד האל הכל יכול]. תבנית היצירה אינה של שיר כי אם של מקאמה [פסוקים מוחזרים].
- יב. קציד אלכתן [שירת הפשפשים]. מחבר: אברהם ערוסי. פתיחה: אבדע ברבן פי אלסמא, רבן חיאתה דאימא [אפתח באל שמים, החי לנצח].
- יג. השוחט הנער. מחבר: שמעון בן יוסף. פתיחה: האת אלקלם, קד האג'סי קאם [הושט את העט כי בת שירתי התעוררה]. סימן: אני שמעון [אבן אליסאף].
- מן השיר למדים על ההווי הדתי של היהודים בתחום השחיטה והשוחטים. מעמד היהודים ככעלי מלאכה, שפרנסתם על הגויים, הביא עליהם מכת פיזור בכל ישובי תימן: הקרובים והרחוקים, הקטנים והגדולים. לשם כך נצרכו לשוחטים רבים. מחמת הדוחק שלחו ידם במלאכת השחיטה גם צעירים שאינם ראויים. הווי זה עומד ברקע השיר.
- יד. קציד אלבוקרי [שיר העגלה]. מחבר: שמעון בן יוסף הכהן, תלמידו של מרי יוסף אליתים. פתיחה: אבדע בקול מכתוב ומרגוב [אפתח בשיר כתוב ורצוי]. כתובת: עוד [שירה] אחרת נאה על מרי חסן ויחיא.
- כסטירה מפעפת שנאה מצד המשורר לשוחט מרי חסן שהטריף את העגלה. דומה שהשנאה ניוונה מאיבה ששררה בין השניים.
- טו. התרנגול שנשחט. מחבר: אברהם ערוסי. פתיחה: אבדע בעאלמי כל נייה [אפתח בידע כוונות הלב]. כתובת: קצידת אלדיך חק בית אלוטייה [שירת התרנגול של בית אלוטייה].
- טז. קציד אלמרש [שיר מולף הכושם]. פתיחה: אבדע בואחד פי אלסמא, פאהם למפצח ואעגמא [אפתח באל יחיד שבשמים, המבין למדברים ולאילמים]. נדפס בתוך זמירות ישראל (עדן), סי' נג, דף כג ע"ב — כד ע"א, ובתוך זמירות ישראל (ירושלים) עג צ"ל עח]. דף נג ע"ב — נד ע"א; וכן בתוך חפץ חיים (תשי"ג), שירות עמ' י-יא, ובנ"ל מהד' תשכ"ו, עמ' קו.
- שיר אחר באותו נושא הוא: אבדע ברב אלכל עאלי [אפתח בעליון אדון הכל] שמחברו, כמצוין בגוף השיר, הוא מוסלם בן סאלם.
- מרש (מזלף) הוא כלי בושם לזילוף מי ורדים. חתיתו המכילה את הכושם צורתה

עגלגלה, ואילו צווארו מוארך ועשוי נקבים נקבים בקצהו, ודרכם מזדלף הבושם. בשמחות נוהגים לבשם בו את המוזמנים בצאתם מבית המשתה.

יז. קציד אלצינייה [שיר הספל]. פתיחה: אבדא ברבי די כלק [אפתח כאלהי הבורא]. נדפס בחוך זמירות ישראל (עדן), סי' נז, דף כו, ובחוך זמירות ישראל (ירושלים), סי' קנג, דף קב ע"ב — קג ע"ב; וכן בחוך חפץ חיים (תשי"ג), שירות, עמ' ט-י, ובנ"ל, מהד' תשכ"ו, עמ' קה.

צינייה הוא ספל של חרסינה, ששימש לשתיית קהוה ויין. בשעתו נחשב לכלי יקר וכדי לשמרו התקינו לו חפיסת קש קלועה.

יח. קצת אלמלחפה [מעשה הגלימה הטלית]. פתיחה: יא אייהו אלקלב [הוי, הלב !]. כתובת: קצת אלמלחפה די סרקת עלא כמ"ו סאלם אלשכוי [מעשה הגלימה הטלית של כבוד מורנו ורבנו שלם שבזי, שנגנבה].

בגוף השיר אין רמז לר' שלם שבזי. כנראה שייחוס המעשה לו בא מתוך מגמה להחמיר את החטא ולהעניק לשיר חשיבות יתירה, מאחר שהוא סוכב על משוררה הדגול של יהדות תימן.

א. חוטאים וחטאים

(א) השיטפון בעמראן

שנת תר"ס היתה שנת גשמים ושיטפונות בתימן. מכל הערים לקחה, יותר מכל, העיר עמראן.²³ ר' סעיד ערוסי (תקצ"א-תרס"ט), שחיבר כרוניקה על אותה תקופה, מספר על השיטפון בעמראן: "ובעיר עמראן ירדו שטפונות רבים, ועברו לרובע היהודי בעמראן וסחפו את הבתים, ונספו כששים נפש, שטבעו בשטפון. ואבד ממון רב של בני אדם, וכן השוק נסחף בשטפון עם כל הרכוש שבו, והיתה צרה גדולה בעמראן. רחל"צ [רחמנא ליצלן]²⁴ יהודי תימן ראו בשיטפון אצבע אלהים ועונש שמים על יהודי עמראן, שלא היו מכניסי אורחים וקפצו ידם מצדקה. סח לי ר' עזרא קרח זצ"ל, כי השנה שקדמה לשיטפון היתה שנת בצורת. כמה עניים יצאו מצנעא לעמראן, שהיה בה קצת שפע, כיון שליהודים שם היו שדות משלהם והתבואה היתה מצויה כביתם. נמלך יעיש גזפאן נשיאם בשלטונות, ואלה אספו את העניים וגירשו מן העיר. נוסף על כך לא היו יהודי העיר נקיים מפריצות, ואף היו מכנים זה את זה בכינויים רעים. הכל האמינו שאסון השיטפון הוא פורענות, שירדה עליהם מאת אלהים על מעשיהם המקולקלים. עשרים וחמישה מנכבדי הקהל יצאו אחר כך לצנעא ושאלו בעצתו של ר' חיים קרח כיצד לתקן את המעוות.

המאורע היכה גלים ביהדות תימן ונתחברו עליו כמה שירים. השיר החשוב ביותר הוא של ר' אברהם ערוסי (תרס"ג-תרצ"ד) ונודע בשם "קציד עמראן".²⁵ לפי עדות ר' רפאל סרי ז"ל כתב ר' אברהם את השיר סמוך למאורע, והוא היה עובר בין הכריות מיד ליד.

²³ שוכנת צפונית מערבית לצנעא, מהלך ארבעים ק"מ לערך.

²⁴ "קאפח", "מצוקות תימן", עמ' תט. גם ר' עמרם קרח מציין מאורע זה (סערת תימן, עמ' סב).

²⁵ נדפס וניתרגם לאחרונה בידי נסים בנימין גמליאלי (חדרי תימן, עמ' 435-437).

המחבר פותח בסיפור השיטפון, שסחף את הבתים וכל אשר בהם, מאדם עד חפצים ועד ממון. אחרי כן הוא מוכיח את יהודי עמראן, שהברכה היתה מצויה בעירם, וכתוצאה מכך דבקה בהם מידת הגאווה. יעיש גזפאן נשיאם, מנע פת מן העניים וגירשם מן העיר. אלה זעקו לאלהים, והאל נפרע מהם והביא מבול עליהם. מלבד קשיחות הלב ממתן צדקה מונה בהם המשורר זלזול בתפילה וכמצוות הדת. הבחורים והעלמות עורכים משתאות ומפספטים בלשון תורכית. הנשים משוטטות ברחובות, מפורכסות וערויות תכשיטים, ואין לבושן צנוע ביותר.

מכאן עובר המשורר לתיאור אימת השיטפון: זרמי הגשמים פורצים בעד הדלתות והחלונות, הבריות נסים בחרדה מנוסת עכברים. האחד זועק "האל, הרחמן!" והשני "אבא, אמא!" האחרים מתגלגלים בזרמי המים כדגים. למחרת נהרו החיילים התורכים ובני שבט סריח והמדאן וחילצו את הגויות מתוך הרפש והבוץ. יהודי העיר שנותרו בחיים רעבו ללחם, ושוטטו בחוצות ובשווקים לבקש תבואה להשקיט את רעבונם. בחתימת השיר מצדיק המחבר עליהם דין שמים.

(ב) שיר המגונה

קציד זה נמנה עם שירי העם המצויינים ביותר. המשורר קובל בו על רשע, שקם כנגדו, מציק לו וגורם לו הפסד ממון. הוא פונה לאלהים ולבריות לחלצנו מן הכופר. המשורר מציג, זה לעומת זה, את הטוב שהשפיע עליו ואת הרע שגמל לו. הוא ממטיר עליו מטר של קללות, שבגוף ושכנפש. שבגוף, כגון חוליים, אילמות, שריפת לב ומעיים. שבנפש, כגון שיגעון, טירוף הרעת, פחיתות כבוד, אובדן שמחה וטובה, שקיעת מזל וקירבת יום המיתה. במטר הקללות משקיט המשורר את סערת רוחו על רוב הצרות שהמיט עליו אויבו.

(ג) שיר כפוי הטובה

בפתח השיר מוכיח המשורר סאלם את לבו על שנתן אמון בכוגד, אף על פי שהזהירו. אחרי כן הוא מתאר את הארון הארור, שאכל על שולחנו והתפאר בייחוס אבותיו ובנאמנותו. הוא מתגנדר בטליתו המצויצת,²⁶ אוכל בכל בית ואינו יודע שבעה. באמתלה שהוא מבקש לישא אשה נטל הארון הלוואה מן המשורר. אחרי כן התחמק מפירעון חובו, בטענה שהמטבעות שקיבל שחוקות היו. סאלם, בזעמו, מתפלל למותו של הארון ופונה לבעל חסותו השיך לשלוח את אנשיו להענישו בהפשטת בגדים ובתלישת שער זקן. בעיני רוחו רואה סאלם את נקמתו בהארון: הוא מגלה חרפתו לעיני יהודים ומוסלמים; אינו מסתפק בכך ופונה לעזרת בני בריתו המוסלמים: הוא גוזר עליהם לנתחו לנתחים, להשקות בדמו את השדות, ואחרי כן לשלוח לו את הכבד והמרה לאות ולסימן. לאלהים הוא נושא תפילה, שיציל את היהודים מרעתו של הארון. בחתימת השיר צופה הוא לו מיתה אכזרית אחרת: הוא ייקבר קבורת חמור ללא תפילה והשכבה. עצמות ידיו ישמשו מקלות לתופף בהם כתופים; שיניו — אתים לחפירת קברים; שפתיו — פרסות לסוסים; חורי עיניו — מחתות לקטורת בשמים.

ב. יהודים ונכרים

(ד) שיר המקבת

השיר מיוסד על הווי של בעלי מלאכה יהודים, שעשו מלאכתם בין גויים, הרחק מביתם וממשפחתם. בתוקף הנסיבות נגזר עליהם לסעוד על שולחנם של גויים. השיר מספר בסאלם²⁷ וחברו, שניקרו ריחיים בכיתה של מוסלמית, בת לשבט אלשנארי. שני גיבורים אחרים בעלילה הם בעלה אחמד וסלום המפשר. האישה, המתייחסת על משפחת גיבורים ומכניסי אורחים,²⁸ נהגה בסאלם וחברו בקמצנות מרובה, והגישה להם סעודה שאין בה להשביע רעבונם. סאלם יוצא מגדרו, מקלל את המוסלמית קללות נמרצות, מכנה אותה "לילית בת חמור", ואגב מתאר את כיעורה: דמותה דמות כושי או כלב נשכן. פיה "פי קוף שעה שהוא צמא". הוא עומד על זכותו לסעודה נדיבה. בינו לבין המפשר מתפתח דרשיה²⁹ המלווה בעוקצנות ובהומור משעשע. בעלה של האישה מתערב לעתים בשיחה, אך במקום לגונן על אישתו הוא מייסר אותה בתוכחות ובחרפות על שהפרה מנהג הכנסת אורחים. העלילה מסתיימת כפסק דינו של הבעל הגוזר על האישה חיים בצידה של צרה. כאן צפון מוסר השכל של הרשע הבא על עונשו.

מהדורה אחרת של העלילה

סאלם, מנקר ריחיים באומנותו, מספר על מעשה שאירע לו ולחברו בעקרת בית קמצנית. את סעודת הערב הגישה להם בכלי בשמים זעירים, כיכרות הלחם שאפתה קטניקטנים היו: משקל האחד ארבע קפאל (כעשרים גרם), וסאלם תמה אם כדאית היתה טרחתה בלישה ובאפייה. כנגד זה מתוארת האשה כזוללת וסוכאת, שאינה יודעת שבעה: סעודתה ארבעה כיכרות לחם, והיא גומעת "לבן"³⁰ כלי מידה. חברו של סאלם מוסיף וטוען, שהארוחה שערכה לפנייהם אינה צדקה וחסד אלא שכר עבודה. אילו עמדו מראש על טיבה של עקרת הבית, היו עושים מלאכתם אצל נדיבים או שהיו מכינים סעודה לעצמם. במקום לפייסם היא מסיחה דעתה מן העניין וקובלת מרה באוזניהם על בעלה, שאינו רוחש לה אהבה ואינו מתנהג עמה כשורה. סאלם נד לה ומהנהן אחריה, אך בלבו הוא מקלל אותה, וגומר אומר לזעוק חמס על ארוחתו שנתקפחה, ולהגיש משפטו לבעלי חסותו בני ראגה³¹ שבמחוז אלטיאל. בעיני רוחו הוא רואה אותם חשים בעלות השחר, חמושים כרוכיהם, כדי לריב ריבו. ואז בעלי הדין ניצבים למשפט. המפשרים מתערבים ומנסים לפשר, וסאלם ממשכן לשם כך את המקבת (אלמוקרה) כלי מלאכתו. בטענותיו מקלל סאלם את מלאכתו, שאינה משכיעה אותו לחם; וסבור שמוטב לו לפרוש ממנה ולנפץ את המקבת. לעומתו מצטדקת האשה,³² כי המשארת היתה קטנה והעיסה מועטה. סאלם משיב לה כי התנאי היה סעודה

27 סאלם הוא כינוי מקובל בפי מוסלמים לכל יהודי שאין יודעים את שמו.

28 גבורה והכנסת אורחים הן מעלות שהערכים משתכחים בהן.

29 מטעמי צניעות אין האשה נוטלת חלק בדיון.

30 חלב שניטלה שמנוניתו.

31 משפחת נכבדים בחימן.

32 כינויה בפיו "כופרת". ואגב, הוא מקלל אותה שתיפול קרבן לכדור רובה, או שישליכנה האל למצולות ים.

כתקנה. המפשר סלום מרגיע אותו, כי האשה תערוך לפניו שנית סעודת ערב של פתיחי ריקים כלולים ב"סמנה"³³, ואחריה משקה "קהה"³⁴ ונרגילה לעישון. דכרי הרהב של המפשר מוציאים את סאלם מכליו: הוא סופק את כפיו ומאיים שיזעיק את נשיא שבט חסותו, שיבוא הוא ויפשו. בחמתו הוא מספר כי כשפרס את ריקי הלחם שאפתה לו, מצא בו שני זכוכים. סלום מפיס אותו ומבטיח לו סעודה עשירה מידי בעלת הבית. בלעג עונה לו סאלם, כי האישה תנהג בו כדרך שנוהגים בתינוק גמול המצמח שיניים, ששולקים חטים לכבודו ואופים לו כיכר קטן. כאן מתערב בעלה אחמד, מקלל אותה, ומטיף לה מוסר כי את היהודי יש לשרת בכבוד: אם התנה תרנגולת מפוטמת יש למלא תנאו. "כיצד אוקיה וחצי (כחמישים גרם) תשביע רעבון אדם, וכיצד נילושים זכוכים בעיסה?" מטיח הוא באשתו. לאחר מעשה מחפיר ומביש זה תקנתה היא לשאת עליה צרה, והיא תשבור את קשי עורפה.

(ה) היהודי שנשרד

לאחר פתיחה בשבח האלהים מספר המשורר לשומעים את מקרהו. הוא סותר בדים שיצא עם סחורתו בשיירה. ביום החמישי למסעו, בלכתם במדבר, התנפלו עליהם שודדים. בחרבות שלופות גזלו סחורות שבידם — בדים, שמן וצמר גפן — לרבות בהמות המשא. ליהודי הציעו השודדים בלעג לשוטט בקהילות היהודיות ולקבץ נדבות. הוא עשה כעצתם, אף על פי שתחילה חשב לנסוע לבני משפחתו שבארץ ישראל. בעיר הראשונה לא הסבירו לו היהודים פנים כיון שהגיע בידים ריקות. הכרותו שהוא שוחט וחזן לא הועילה לו. בפחי נפש עזב את העיר ויצא לקהלאן. שם נעלו בעלי בתים דלחותיהם בפניו, לבר ממרי שלמה ועמרם שסייעו בידו וניחמוהו, והמשורר מעתיר על שניהם תודות ושבחים.

ג. מסעות ונדודים

(ו) עני בפתחי נדיבים

כגלל קשיי הפרנסה מתייסר המשורר בייסורי נדודים ומסעות. כעני ועובר אורח הוא זקוק לחסדי הכריות, אולם לא בכל מקום הוא מתקבל בסבר פנים יפות. כשהגיע למנאכה גילה שיהודי העיר מתנכרים לעניים ולרעבים. הם אוכלים לחמם בסתר, ומתעלמים מן האביונים המתגלגלים באכסניות. המשורר שופך עליהם זעמו ומקללם קללות נמרצות. כיון שנואש מן הכריות הוא שופך תחינתו לאלהים להמציא לו מזונו ופרנסתו למען לא ייזקק לחסדי בני אדם ויהיה לבו.

(ז) מסע לעדן

ר' חסן תעזי מספר בשירו על נדודיו בעני תימן ועל ביקורו בעדן. עושרה וסחרה של עיר הנמל שבו את לבו, והוא מקדיש תיאור מפורט לעיר, לשווקיה ולתושביה. כן הוא מייחד את הדיבור על הקהילה היהודית, מנהיגיה ובתי כנסת מפוארים שלה.

33 נזול של חמאה רתוחה.

34 משקה תימני חם (מעין תה) חלוט בתמצית של קליפת קפה.

(ח) עליות לארץ ישראל

העליות ההמוניות של יהודי תימן לארץ ישראל משנת תרמ"ב ואילך הניבו פירות ספרותיים של שירי עלייה. עלייה לארץ ישראל מאורע נכבד הוא בחיי הפרט, ותלמידי חכמים מחונני שירה העלו את חויית מסעם על ספר.

נשתמרו לנו שלושה שירי עלייה. האחד נודע בשם "קצת פנחס". המשורר מספר על מאמציו לעלות לארץ, שנכשלו בעטיו של פנחס, שגרם לו הפסד ממון, ובגלל האיסור שגזרו השלטונות על יציאה מתימן. המחבר מקלל את פנחס כתשעים ושמונה קללות האמורות בתוכחה שבספר דברים, עליהם הוא מוסיף אחת משלו, כי לילית תאכל בשרו ותשתה דמו. שיר שני הוא מעשה ידי משורר אלמוני בן דורנו. והוא נשלח ליוסף רצון שרעבי.³⁵ המחבר מספר שיהודי שרעב עלו לארץ, ואילו הוא יושב במקומו בטל ממלאכה, ואין בידו כסף להוצאות הדרך. לפיכך הוא מבקש מידידיו שזכו לעלות, שלא ישכחוהו ויסייעו בידו לעלות לארץ ישראל.

שיר שלישי חיבור ר' חיים סנואני והוא סובב על שליחות יבנאלי תימן ועל העלייה לארץ.

ד. בעלי חיים

(ט) התרנגול והשועל

זמן העלילה הוא בשבת בעלות השחר. אותה שעה קראו כל התרנגולים לבד מתרנגול המשורר, שנפל טרף לשועל. המשורר מגנה את השועל על המעשה ומקלל אותו שעונשו יהיה מיתה תחת מיתה. הוא מוכיח אותו על שהמית יצור על לא עוול בכפו, ונשבע בשם הנביא כי יגיש עליו קובלנה לפני האמאם.³⁶ הוא מאחל לו שיפגע בו כדור רובה בחשיכה ולא יזכה להגיע לעונת הסתיו. אחרי זה מספיד אלמעלם את התרנגול, ומונה שבחיו: הוא היה "צח הדיבור", והמשורר סמך עליו לגבי עתות התפילה. גודלו היה כגודל עגל, ונצותיו ססגוניות ומימיו לא פעל רע. בקריאתו היה משבח לאלהים ומעורר את המאמינים לתפילה. כיהודי בן חסות זועק הוא לשיכים שינקמו נקמת דם התרנגול, שהרגו השועל וטרפו שלא כדין. הוא נוקב בשמות שבטי חאשד, ככיל ובני האשם הנודעים בגבורתם ובאצילותם, ופונה אליהם לארוב לשועל ולהורגו. הוא מצטדק שכיהודי אינו יכול לעשות דין לעצמו כיון שאין לו סיף ורובה כמותם.

הנוסח השני של השיר מפרש בשם הבעלים סלימאן. סלימאן טוען שהתרנגול גדל בביתו ואין דומה לו בגודלו ובנצות המשי שלו. שמעו של התרנגול יצא למרחקים ועד תורכיה הגיע. לאחר מות התרנגול ניטל טעם חייו ואינו חש הנאה לא במאכל ולא במשתה. המשורר מציין תאריך מדויק של מות התרנגול: שבת ז באדר.³⁷ הוא מפרש גם בשם השופט שהגיש משפטו לפניו: בן ואסע, החכם המופלג בהלכה.

35 עסקן שייצג את יהודי שרעב וטיפל בהשגת רשיונות עלייה ומתן הלוואות לאחיו בני מחזור.

36 מנהג המדינה, שכל גזול ועשוק מגיש משפטו ישירות לאמאם כשבתו במשפט או בעת מצער, כליווי צבא, בעיר.

37 התאריך כדוי; ז' באדר לעולם לא יחול בשבת. אולי כאן רמז להיות הספור בדיה, או אולי יש כוונה להאציל קדושה על המאורע, לפי שביום זה מת משה רבנו.

(י) התרנגול הפצוע

המשורר סעיד גיאת מספר על מעשה מביך, שאירע לו לפנות ערב, כשלפניו התייצב תרנגול ודמעותיו זורמות על לחייו. לשאלת המשורר על שום מה הוא מאובק משיב התרנגול שרגלו רוסקה באבנים ואין תקוה שעצם הרגל תתאחה. הוא מוסיף שנפל ביד אשה גברית, שאחזתו בגרוגרתו וכמעט חנקה אותו. סעיד המשורר מתמיה כנגדו על שלא צרח. שכן אילו השמיע קולו היו הכל נזעקים, מקיפים את הבית והופכים אותו תל עפר. הוא מנחם אותו כי יחזיר אותו לתפארתו הראשונה: עתים יטייל בחצר ועתים במרתף ואפרוחיו-נערו סביב סביב לו. סעיד יועץ לו לשבת תחתיו כי הלילה מתקרב, ומוטב שימתין עד שתצא צדקתו לאור. התרנגול מקבל את העצה ומתפאר כי יערום אבנים סביב לעיר ויקים מתרסים. הוא יקבץ צבא ויציב עצמו שומר לעיר. אף יתגרה בסעיד בהדר כרכולתו. סעיד גוער בו על שהוא מחפש ריב ומדנים, וגוזר עליו לחזור לארצו, שאם לא כן ישחטנו ויהיה לחרפה ולקלס בקרב התרנגולות; ינתחנו לאבריו ויטילים לתוך הקדירות, ואת לבו יצלה ויגיש לילדיו. בדיבור זה מסיים השיר, והוא מלמד על שלטון האדם בבעלי חיים.

(יא) החתול והעכבר

המחבר עמראן בן כלף מציג עצמו כמנהיג עדתו, שדבריו נשמעים ומקובלים, וכאדם שהברכה מצויה בביתו. הדבר היחיד שמציק לו הוא העכבר המזיק והמשחית, המכונה אבו זראר. אוצרותיו היו מלאים כל טוב: שמן ודבש, אגוזים וסוכר, ביצים ובשר צלוי ומלבוש. החתול שבביתו אין לו חפץ בכל אלה ואינו נותן דעתו עליהם. הוא פונה לעכברים שיודיעו לנשיאם, כי הגיע החתול האורח, ויש לערוך לו סעודה: פת חמה ובשר בקר. אלה התייצבו לפני העכבר-הנשיא והמליצו לפניו שינהג כבוד באורח למען יצא לו שם טוב בקהל. ציוה העכבר להציע מצעות, לשחוט כבש ולאפות לחם. וכן היה.

כבוא האורח קידם העכבר את פניו בברכה. כשכילה לאכול סילקו את השולחן והגישו לו קליות לקינוח סעודה. למראית עין ליקט החתול גרגרים לפיו, אך מחשבתו היתה על העכברים לטרפם. העכברים מפליגים בכבודו. אחד מהם מזרזו לאכול ואומר: רואה אני כי אורח ביישן אתה, הסר מעל פניך מסוה הבושה ואכול לשבעה. אמר להם: קפצה עלי זיקנה, והזיקנה חרפה! אמרו לו: אין כך מום ולא פגם ואתה עלם כארז. שמח וייטב לבך, וספר לנו ממאורעות חייך, למען חסיר דאבה מלבנו; לפי שעמד כנגדנו צר ואויב, החומד ממוננו ואורב לילדינו. ואלה סימניו: שמו אטארון, ראשו עגול, פיו פעור ושיניו שבורות. לעומת תלונתם על האויב מהללים הם את נדיבות האורח וצניעותו ומשכיעים אותו לפרוש כפיו ולקרוא עמהם "סורת יאסין" כנגד האויב הארור.³⁸ הרהר החתול בלבו: כיצד אתפלל לרעתי? אין זה אלא משום שמזלי הרע גרם. החתול המשיך ללקט גרגרים והעכברים קוראים "סורת יאסין". ראו והנה נעץ בהם עיניו וחשף שיניו. התגנב חשד ללבם ונפלה עליהם אימה. יעץ להם העכבר הגדול להתקוטט ביניהם, שמא יפול החתול בשעת המריבה. העכברים נאבקו זה עם זה והתישו זה את זה, אך החתול יצא שלם. אמר העכבר הגדול לרעיו ואנשיו: הפלתם אותנו בפח. הלא ידעתם כי זהו גיבור מגבורי ערב המשחיתים, שאינו מקיים לא

38 פרק 36 בקוראן. "יא סין" היא אמירה של סגולה נגד עין רעה ומזיקים למיניהם.

חוזרה ולא ברית. השיב לו החתול ואמר: אל תהי נבוך! אהבתך בתוך לבי צפונה, ואיני חפץ כי אם בידידותך ובחברתך. מבט בפניך טוב לי מכל ממון שבעולם. ספר לי על נפלאות שאירעו לך. אמר העכבר: כל ימי בטובה ובשלווה. לא ידעתי רעה גדולה מן הפגישה עמך פנים אל פנים. מראך הבהילני ומבטך הבעיתני. אוי לצורה הכעורה ואוי לשעה הרעה! כששמע החתול נתמלא חימה, קפץ על העכבר ונעץ שניו בצוארו וטלטל אותו טלטלה גדולה. נאנק העכבר וזעק: אח! אמר לו החתול: בלום פיה! הנה נפלת בכפי ואטמינך בתוך גופי, כי בשרך מרפא לנפשי וחום לגויתי. אמר לו העכבר: לאט לך, אנחנו עם נדיבים, מכבדי אורחים ושומרי סוד. אנו אנשי דת וצדקה. לא מזיקים ולא פוגעים באנשי חסוננו. אמר החתול: לא בייחוס ובגדולה אנו עוסקים עתה אלא בכרסום ואכילה. אל תאריך שיחה על העכבר. עתה תיכנס למערה עמוקה ותכיר לי טובה שהצלתך מן הנזקים. הלא אתה משחית הכל: את הנאד תנקב, את הגריסים תפזר, את הקמח תקלקל, את החלב תגמע, את השמן תשתה, את העור תבקע ואת הבגד תשסע. כל ישן תבעית, וכל גר תכבה, ובכל כלי תטיל צואתך. וכשאני בא לחפשך איני מוצא מקומך. אני בא לכאן ואתה נמלט לשם, אני מימין ואתה משמאל. אמר לו העכבר: הנח לי להיפרד מאנשי ביתי ומאוהביי. אמר לו החתול: צוואה ציוונית אבי לא לשחרר מה שהחזיקה בו ידי. אמר לו העכבר: הנח לי לרחוץ ולהיטהר. אמר לו: אל תוסף דבר! מבין שיני לא תימלט. אמר העכבר: אני אקרא לאשתי אולי יבוש ממנה. אמר החתול: אני לא אבוש משום אדם. אמרו לו חבריו: זה אויב גדול שאינו יודע רחמים. אמר להם: פרשו שלומי על אשתי! ולחתול אמר: המיתני מיתה קלה, כי אני הייתי סולטן בארצי והכל סרו לפקודתי.

עודנו מדבר והחתול טרפו בשיניו. ניתחו לנתחים ועשה סעודה מבשרו לאוהביו ושכניו. מעצמותיו התקין מכחולים³⁹ משערו — שמיכות, ומעורו — לביבות. זהו מעשה החתול אבן עזראן והעכבר נשיא העכברים.

(יב) שירת הפשפשים

המתחר אברהם ערוסי קובל על נדודיו ועל תלואותיו. הוא מספר כי בלילה אפל אחד ישן בצריף, והנה גדוד פשפשים פשט עליו כארבה מן התקרה ומן הקירות. חרבותיהם שלופות והם מבקשים מזונם, משל היה בעיניהם כבש מפותם, והם מתאווים לאכול מבשרו. כשחשו בנשימתו בשנתו עטו עליו כמלואים בתהלוכת חתנים: מהם רבצו על ראשו, מהם נשקו רגליו ומהם תקעו יתד תחת צוארו. וזה מראיהם: גויתם אדומה, שיניהם שחוזות, רוביהם טעונים וחרבותיהם שלופות.

המשורר הנבעת שואל את צבא הפולשים, כיצד הגיעו אליו ללא מורה דרך וחנו בכל גופו, ולואי והיה נשק בירו להניסם. להלן מצייר המשורר את מלחמתם בו: יש שקפצו וניסרו בעורו, יש שנקבוהו ומצצו מדמו, יש ששבעו וקמו לרקד ויש שנמלטו וגיששו בחשיכה. בצר לו זועק המשורר לבעלי חסותו, גיבורי שבט ארחב, ומתחנן לפניהם לחוש ולהציל את הזקן מידי טורפיו. כן הוא מתפלל לאל הכל יכול, השליט בכרואיו, להצילו מיד המון התוקפים שהכריזו עליו מלחמה. המשורר המופתע שואל את צבא הלוחמים לזהותם ולמוצאם. הם מתפארים כי הם מכני שבט ברט, אנשי מלחמה ואנשי אמת, חמושי נשק ועזי נפש.

המתחרים בגבורתם איש ברעהו. שמחים הם בעיקר על הישנים ב"כיסים" קרועים.⁴⁰ המשורר היחיד עומד חסר אונים בפני ההמון, ובשנית הוא מצייר את התקפתם עליו: יש שקרב אליו לרחרח בו, יש שתקע אוהלו מעל לאוזניו, יש שקבע מרשכו על עיניו, יש שחדר למבושיו, יש — לבית שחיו, וכולם קוראים: השביע רעבוננו! כנגדם זועק המשורר לאלהים: גונן עלינו! המשורר שומע אותם אומרים זה לזה: אל תיראו ממנו, רמה ותולעה הוא! ישן הוא. ואז שולחים הם שיניהם כגופו: יש שמנקבים בו ויש שמקידים מדמו, ובשרו נעשה חבורות חבורות. לאוזני המשורר מגיעה שיחת שניים, דהמא וזבאדה, המשוטטים על גופו ומכריזים: מאושר לילנו! סעודת מלכים לפנינו! זבאדה שח לדהמא: מי יתן ויזמין לי האל סומא ישן וחדר אפל, אשסע מבשרו וארוה מדמו. אם ילכדני ישליכני לקערה⁴¹ ויזה עלי מים מן הקומקום, או אז אצוף על פני המים ואמלט. השיב דהמא לזבאדה וכן אמר: לילי המאושר כשאני מוצא לפני אשה מעוברת ישנה כגפה. מתגנב אני לחיקה, יונק מדמה ונס. לא חסרה בשיר נימה עצובה. פשפש אחד נלכד ביד ישן מרנפש. בחמתו רמס אותו ונעלו וזעקותיו לחבריו, שיכואו ויחלצוהו, לא הועילו לו. בחתימת השיר נמצאו למשורר רווח והצלחה: ידידו יועץ לו להשכים לשוק ולקנות לעצמו "כיס", ואז ישן שנת ישרים ללא חרדה.

ה. שוחטים ונשחטים

(יג) השוחט — הנער

בת השיר מזרזת את המשורר לעורר לב בני דורו לירידה הרוחנית: הדת התרופפה, העוונות נתרבו, החכמים אבדו, ותחתם קמו נערים שלא קרו ולא שנו. בייחוד יצא הקצף על השוחטים הנערים, שעדיין לא למדו די צורכם וכבר הם שוחטים לקהל.

מכאן הוא עובר לסיפור המעשה: סעיד יצחק נתאזה למרק. היה לו תרנגול מפותם. נתנו בידי נער שליח לשחטו. נפל מזל התרנגול בידי מתלמד בשם שמעון חסן, שאביו לימדו שחיטה כדי להשתכר. כשראה את הנער השליח מחפש שוחט, הזמינו לביתו. נטל סכינו, כפת כנפי התרנגול, אחז בראשו, מתח צוארו לשוחטו, אלא שסכינו קהה היתה ופגמה בצואר. התרנגול זעק מרה על השוחט שקרע גידיו, הקיז דמו ומילא צוארו פצעים. עדיף היה בשבילו אילו חנקו והמיתו, או טוב מזה אם היה משחררו, ואז היה נמלט על נפשו. כנגדו הכריז השוחט ששחיתתו כשורה היתה, אלא שהתרנגול עמד על נפשו בכל כוחו ובכל איבריו ובכך קלקל את השחיטה. התרנגול דחה לחלוטין את טענת השוחט ותלה את האשמה בחוסר ניסיונו. המשורר מכריע בין השניים ומרשיע את השוחט, ששחט בסכין פגומה. הוא אף מטיף לו מוסר: עד שהוא משחזו לשונו ראוי לו לחדד סכינו.

(יד) העגלה הטבוחה

המשורר נבוך ונרגש מן המעשה שאירע. כדי להשקיט סערת רוחו מבקש הוא להגיש לו קסת ודיו למען יספר לעולם על המעשה המזעזע של "עגלה מפותמת ובריאה, שעטיניה נאים ככפתורים". כששמע שמעה סעיד חסן בא לקנותה. הואיל ומצאה חן בעיניו הלך ובישר לבני דודו על המציאה. אלה באו, שילמו מחירה ומשכזה אחריהם בלא חמלה. לאחר

40 מפני הפרעושים והפשפשים עשו להם הבריות כותנות לילה כעין שק (כיס).

41 הישנים היו מניחים לידם קומקום וקערות מים לרחוץ ידיהם ופניהם בשחרית.

שהגיעו למקומם שיגר סעיד חסן את בנו אל מרי חסן השוחט, וזה בא ועשה בה מעשה אשר לא ייעשה: עקד ידיה ורגליה, הוציא סכיניו ושחטה. אך למזלו הרע נטרפה בשחיתתו. אז עטים הנשרים על כשר העגלה, הכלבים מרחרחים וכאים ליטול חלקם, וכולם מודים לשוחט על הסעודה הדשנה שערך להם. שמע השועל וכוּא לקבל את מנתו, הככד והריאות. המשורר ממטיר קללותיו על מרי חסן שאינו בקי במלאכתו, כביכול לא בבית מדרש למד דיני שחיטה אלא במטבח. הוא תובע עלבונה של העגלה ושולח איגרת ביד שליח להודיע על המעשה לחכמי ירים וכוּא, לרב העיר עראס ולרכו יוסף אליתיים. באיגרתו קובל הוא על ר' יוסף אליתיים שהעמיד להם מרי עני בתורה ובמעשים. הוא מצוה על שליחו לפקוד את היישובים עמאר, אגלוב וסמאר, דמת ורדאע, דמאר וסדה, ולספר להם את פרשת מרי חסן למען יקנאו קנאת הדת ויוציאו משפטם על השוחט, שבגללו יוצא שם רע ליהודים בקרב שכניהם המוסלמים. אם לא ידונו דין לאשורו, מאיים עליהם המשורר כי יגיש משפטו לבית הדין בצנעא, מקום האמת והצדק. מצד אחר הוא מאיים שאם היהודים לא ישפטו משפטו יפנה לערכאות של גויים. בסופו של דבר הגיע פסק דין הרבנים האוסר על השוחט לשחוט ועל הבריות לכנותו בשם "מרי". כחתימה לגאולת ישראל ולכניין המקדש מסתיים השיר. הפזמון החוזר כשיר הוא: "אוי לאובדן העגלה, אוי למזלו של היהודי".

(טו) התרנגול שנשחט

השיר פותח במראהו ההדור של תרנגול בית אלוטייה: עיניו פנינים; נוצותיו מבהיקות כזהב; כרבולתו גבוהה ומזוקרת. הילוכו הילוך אריה, ואין תרנגול שיעיז לשבת נכחו. בשחר הוא מטפח ככנפיו ומעורר לתפילה. כביכול הוא המלאך גבריאל הקורא "אלפאתחה"⁴² תרנגול זה בא קצו באחד הערבים, כשנערים רדפו אחריו לתפשו ושחטוהו ואכלוהו. אָבֵל ירד על התרנגולים שבחצר והכל הספידו את התרנגול-העלם יפה הקומה, שאין דומה לו בתהאמה (שפלת תימן). המשורר מצטרף למספידים ומבכה את התרנגול החלל: אילו ידע על מותו הקרב היה פודה אותו בכל מחיר, או שהיה יועץ לו להתחבא מפני מלאך המוות. בהמשך ההספד הוא מונה שבחי התרנגול: נוצותיו נוצות משי היו, ומה נאה מראהו כשהיה מקפץ במיטה! מראהו הסגוני — אדום, כחול וצהוב — כמראה שופט פרסי הדור כלבושו או כדמות פרח הנרקיס. פסיעותיו טופפות כפסיעות נשיאי ככיל וחאשר.⁴³ שוקיו כשוקי הנמר, צוארו כצואר הצבי, ואין דומה לו בכל תימן והודו. השיר חותם במיתתו האכזרית: כפורים הובילוהו האחים יהודה ויוסף אל ה"מרי" (השוחט). את בשרו חילקו לשניים: מקצתו בישלו ומקצתו צלו, ועשו. עליו סעודת פורים.

ו. כלים

(טז) מזלף הבושם

המשורר מקונן על המזלף ההדור והמצויר, שנשבר בגזירת הגורל. הוא מתעניין לדעת מה גרם לשכירתו ושואל את הבריות על כך, אך כולם נשבעים שאינם יודעים דבר. ואז הוא מעלה מספר השערות: שמא מישוהו הפכו על גבו או שמא התהפך מאליו, ואולי נפל מן

42 פרק ראשון בקוראן המשמש תפילת יסוד בפי המוסלמים.

43 שבתים עזי נפש וגיבורים השוכנים בקירבת הכירה צנעא. הם כמעט בלתי תלויים בשלטון המרכזי.

החלון ולא נותרה ממנו זולתי תחתיתו. המשורר הנבוך והנדהם מונה מעלותיו של המזלף כליל השלימות: מעשהו מעשה ידי אמן, צח כפנינים ועליו פיתוחים בגון אדום. נוסף על כך מגולפים בו שני רכידים גדולים ומעליהם שניים קטנים, ובתווך — עמודים קצרים, וסביבם פיתולי נחשים. בצידם ציורים אחרים של כיפה הנשענת על ארבעה עמודים ושל דקלים ומטבעות זהב.

כדי לנחם את נפשו ולמלא חסרונו שולח הוא שליח מיוחד אל אמן המזלפים שיעשה כלי אחר כמותו, ולא אכפת כמה יעלו דמיו. השכר שהוא מקציב לשליח הוא כלהלן: שני מטבעות ושני כיכרות ושתי ביצים — צידה לדרך. הפזמון החוזר בקינה הוא "ג'בני עלא ד'אך אלמרש" [אללי לאותו מזלף].

(יז) הספל שנגנב

המשורר פותח בסיפור הספל שנגנב ומקלל את הגנב שיעיז לפת לחם, ייסוריין יבואו עליו ויידקר בחרב; דעתו תיטרף ויהיה למשל ולשנינה לכל הדורות. מן הגנב עובר המשורר לשבחי הספל, שהיה מלא יין, ועתה אינו יודע היכן הוא. רעיותיו קערות החרס, נאנחות עליו. הן מוכנות לחפש אותו אם יציידו אותן בסעודת בוקר. היין נעדר מחבורת הכלים ומצטדק כי לא נותר לו מקום. הוא שואל את הבריות בתמיהה: "כיצד תשתו אותי בכלי חרס? הן אני נכבד ומיוחס, ואין דומה לי במשקאות. דרגתי נעלה ומושבי במיטה על מצעות ומרבדי משי,⁴⁴ ושמחים בי שרים". הוא מאריך לספר במעלותיו שלו: אוהבים ואויבים מעידים על קדמחו ושירים נתחברו בתהילתו. החושקים חפצים בו, הלוחמים שותים אותו ורוח גבורה לוכשת אותם. הם אינם מתיראים מאויבים גם אם יתלוו אליהם גדודי צבא. המשורר חוזר אל "בן הזוננים" הגנב, שהמיט בושה על הכל ומצוה על הבריות להקיאו מתוכם. הוא סח על הצער המכרסם בלבו, ומבקש מן המשורר שכחבורה לענות לשאלתו "מה אירע לספל?" ולהשיבו כדברי שיר. לבסוף הוא משגר את שליחו אל מבצר כחלאן. שם יש לו חבר הפוקד את העיר עדן שבה מצויים, לפי השמועה, ספלים נאים מאלו שבתימן. הוא מוכן לשלם לו שכר טרחתו בכסף מלא, ואף לציידו בכל. הדרוש למסע: צידה לדרך, מקל כנגד הכלבים, ושמשייה למגן מפני החמה.

(יח) מעשה בטלית

המשורר פותח בקינה על הגלימה-הטלית, הדורת הציצית, שנגנבה כחתונה; מקלל את הגנב חסר הבושה על המעשה שעשה ומאחל חוליים לגופו ומיתת כרת לנפשו. הוא מרחיב את הדיבור על חומרת החטא: גניבת בגד תפילה, גרימת צער למתפלל, עבירה על "לא תגנוב" והוצאת שם רע ליהודים בין שכניהם המוסלמים. לפיכך ראוי עושה המעשה למיתה משונה ולא יזכה לקבורה. כל איבר בגופו ישמש בעל מלאכה כזויה, כגון: שנחיריו ישמשו קרני שמן לרצען לרכך בו עורות לסנדלים, עורו יימתח על גבי תופים ועצמותיו ישמשו מקלות בידי המתופפים. על גניבת הגלימה-הטלית פוקד עליו המשורר שתי גניבות נוספות: נעליו של המשורר⁴⁵ וכסות של תינוק.

44 רמו לשחיית היין בהסיכה על כרים וכסתות.

45 מחמת שכתימו ישכו על הקרקע נהגו לחלוץ נעליהם ככל מושב ולהניחן בפתח.

נוסף על מטר הקללות מאיים המשורר כי יקבול על הגנב לפני זקני שבט רהיד, ואלה יקצצו דידי⁴⁶ ויכרתו גידו ואשכיו.

כסוף השיר מגיש המשורר את משפט הגנב לפני האלהים. הוא קובל על הגנב המתהדר בלבושו, נכנס ויוצא בין הבריות, וכל מחשבתו אך להרע. "משל היה חתול שהריח ריח דגים". ושוב חוזר המשורר לקללותיו: "תתקפהו חבורת שדים ושבטי מוחזר ונגף. ציציית הגלימה ייהפכו נחשים שיתפתלו סביב צוארו. כל גופו יוכה בשחין רע ללא מרפא, ומעור בשרו יתקינו נעלים"⁴⁷.

קציד אלצינייה [שיר הספל]

נוסח הפנים של המקור הערבי נקבע על פי דיואן שלמה ברזלי ז"ל. חילופי גידסאות צוינו על פי המקורות הבאים: דיואן כ"י של משפחת בנימין (ב); דיואן כ"י של משפחת בורה (בר); זמירות ישראל, ירושלים (זי); זמירות ישראל, ערן (זע); דיואן חפץ חיים (ח); דיואן כ"י שברשות ספריית רמב"ם (ר). לא נרשמו חילופים שיסודם בטעויות ושיבושים או בנקיטת כתיב מלא, אלא אם הם מצויים סמוך לחילופים אחרים. למשל בתוך זי זע אין ההבדלה בין ג-ג', ד-ד', כ-כ', ת-ת'; קיים רק ציון צ-צ'. כמו כן אין שם הפרדה בין אל-היידוע והשם שאחריה, וכל אלה לא צוינו אלא אם כן הם סמוכים לחילוף אחר.

כתי השיר עשויים ארבע צלעיות. שלוש הראשונות חורזות ביניהן וחרוזתן נבדלת בכל בית, ואילו הרביעית — אחידה: "ניה (על פי "אלצינייה", נושא השיר). הפזמון החוזר: כיף אלכ"ב באלצינייה (כא"ב).

46 עונש הגנב כריתת הידיים למען לא יחזור ויגנוב.

47 על השירים שסקרתי במאמרי נתגלו בינתיים שניים חדשים: (1) קציד אלבנדק אלעריביה [שיר הרובה הערבי]. פתיחה: קאל אבן קרמוש [אמר אבן קרמוש]. ברשות רצון הלוי. (2) קציד עלא אלמזף [שיר על הגשר]. פתיחה: אבדע במן כוון [אפתח במי שברא]. ברשות יורשי סאלם עואף ג'בלי. שיר שלישי קדום מעטו של ר' שלם שבזי כלול בקובץ שיריו (ראה אור בדפוס-צילום בידי שלום סרי ויוסף טובי, הוצאת מכון בן צבי, ירושלים תשל"ו, עמ' 125). מגוף השיר נשמרה רק תיבת הפתיחה "מסכין" [אומלל]. אולם הכתובת נשמרה במלואה והרי לשונה: ען דרך כאן יחרב אלאדיאן לאחקהו ירדו דבחה ארסלו בה לאלמעלם באגב נציר ואן קד מאת גלב קבל אלחרבייה פצנפנא עליה שער מנארמה מסכין [בעניין חרנגול, שהיה לוחם בחרנגולים. רדפו אחיו במחשבה לשוחטו. שלוחוהו להרב השוחט באגב (?). התבונן בו והנה כבר מת גלב (שם החרנגול?) לפני שחישתו. ואז חיברנו עליו שיר השעשועים "אומלל"]. לענ"ד שיר זה זהה עם השיר "מסכין דרך אלחרבייה ד"י מאת קבל אלחרבייה" [אומלל חרנגול-הטיפוחים שמת לפני השחיטה] הכלול בשני קבצי שירה במכון בן צבי (כתבי היד התימניים במכון בן צבי, ירושלים תשמ"ב. מפתח הפיוטים, עמ' 358). מעידות על כך תיבת הפתיחה "מסכין" ו"אלחרבייה" הכלולה בכתובת. השם "סלימאן" שצייין טובי (שם, שם) צריך בדיקה, שמה הוא שיבוש השם הערבי "סאלם" של המשורר שבזי.

קציד אלצינייה

1. אכדא ברבי ד"י כליק / עידאן מכסי
באלורק / מן בעד מא קד אנחרק / תכון
גצונה ראוייה / כיף אלכ"ב באלצינייה
2. מן ד"י סרקהא יא שבאב / ריחה מטען
באלחראב / יבקא ידור פי כל באב / יצבח
עדים אלעאפייה כא"ב
3. מן ד"י סרקהא ואעחנא / אלה יבליה
באלענא / יצבח עייק לא זד ת'נא / תמסי
חלאלה כא"בייה כא"ב
4. יכון עברה לאלזמאן / כפצל איאת
אלקראן / יכון מבלי באלגנאן / וקח
אלעשא ואלצבחייה כא"ב
5. אלצינייה כאנת מלאן / שראב מתיל
אלזעפראן / מן שלהא מן ד"א אלמכאן /
פי אין קד הי מכ"בייה כא"ב
6. כל אלזכאדי ד"י בתפרח / קאליין מא נכמל
נרוח / אלא וקד מעאנא סנוח / אמסא
באחרוף הנדייה כא"ב
7. אמא אלמדאם מא זד חציר / גיר קאל אנא
מא לי מקר / כיף תשרכוני פי מדר / ואנא
מהלא באלצינייה כא"ב
8. אמא אנא קדרי כביר / אנא אלמקדס
ואלאמיר / פי אלמדאקח מא לי נציר ולי
מדאחב עאליה כא"ב
9. ורתבתי פוק אלסריר / יסתר ביכם מן וזיר
/ פוק אלמדאפארש ואלחריר / בין אללהף
ואלתגטייה כא"ב
10. ואהל אלמלא לי ישהדו / מחב ואלא
חאסדו / אני קדים מתאיידו / ופיני
אשעאר מרוייה כא"ב
11. אהל אלהוא ואלמערפה / אמורהם
מתלאטפה / והם באלאחכס מנצפה /
להם עקולן ואפיה כא"ב
12. לא תכתירו לי באלפשאר / ולא תג'וני
באלהדאר / אמא אנא מא לי קראר / אלא
מעא אלנאמוסייה כא"ב
13. אהל אלהוא לי ירג'כון / באלכ"ף אלא הם
ישרבוך / מן אלעדו מא יהרכון / ולו יגי
באלמעצייה כא"ב
14. כילו אלפשאראת ואלכד'אב / מא אחציר
אנא בין אלכד'אב / ג'יר אערפו מא הו
אלסבב / יג'רם ג'ראמה ואפייה כא"ב
15. ואחצירו אבן אלזנא / ד"י קד פצ'חנא
כל'נא / ואכ'דגוה מן ביננא / תבקא
אלמחאציר צאפיה כא"ב
16. אלג'בן יא נאס סמ'ני / סכן מעי פי באטני /
מן כאן שאער גאבני / ואדי מעי
באלקאפיה כא"ב
17. יא מרסלי סר פי סריע / ואעזם אלא אלחצן
אלמניע / כחלאן אלא אלצלטאן מטיע /
ואחמל ורק באלחענייה כא"ב
18. מעי הנאך ואחד רפיק / אלעבצרי הו לי
צדיק / והו עלא אלגועה מטיק / ירוח ידי
ת'אניה כא"ב
19. יעזם לנא כנדר ערן / קאלו הנאך ציני חסן
/ אכ'תר מן ד"י פי אלימן / ואעטיך אגרה
ואפייה כא"ב
20. ואעטיך אנא בקשה פלוס / ואעטיך
צ'ילאלה לאלשמוס / ואחד'ד תגאזע
אלתיס / וארגע בלילה ת'אנייה כא"ב
21. ואעטיך זואדך חופן חב / ואעטיך עצא
כיוף אלכלאב / האד'א שקאך מא פיה
עתאב / תכון בהמה עאלייה כא"ב
22. ואכ'תם בואחד וחדוה / אלרכ אד"י מא
בערהו / סובחאן צאדק ועדהו / ואחד
ומא לה ת'אנייה כא"ב

חילופי גירסאות

1. אבדא — ב: אבדע; אחרק — זי זע ח: אחרק; תכון — ב זי: חרע, זע: חבקא; גצונה — ח: ג'צונה; אלכ'כר — זע: אל כבאר
2. [דיראן שלמה ברזלי מוסיף אחרי הצלעית הראשונה: אללה יכליה באלעד'ראב (תרגום: יביא עליו האל ייסורים)]
ד'י סרקהא — ב: ד'א סרקהא, ח: שלהא; יא שבאב — ב ח: מן ד'א אלמכאן; מטען — ב זי: מטען; באלחרב — ב ח: באלחרב
3. ד'י — ב: ד'א; עייק — ב: עזיל, בר ח: ר: עליל, זי זע: עקיל; זד — ב זי זע ח: זאד; תנא — ח: ג'נא; חלאה — זי זע: קלובה; כ'אוייה — ב ח: ר: כ'אלייה, זי זע: ראזייה
4. [חסר בתוך זי זע]
איאת אלקראן — בר ח: אלאיאת ואלקראן; אלעשא — ח: אלעשי
5. מתיל — ח: מתל; פי אין קד הי מכ'בייה — זי: אכשאף מן קד אכפייה, זע: אכשאף מן קד מכפיה
6. כל אזבאדי — זי זע: אל זבידי; ד'י בתפוח — בר ח: ר: ד'י תנוח, זי זע: חנוח; קאליין — זי: קאילין, זע: קאילין; נכמל — בר ח: נסתר, זי זע: נקדר; אלא — זי זע: אילא; מעאנא — ח: מענא; סנוח — ב: צבות, בר ח: סרוח; אמסא — ב: אסמא, בר: המא, ח: אישמא, ר: אשמא; באחרון — ב: באחראף, זי: בחרוף, ח: באחר; הנדייה — ב זי זע: הנדייא, בר ח: האדייה
7. אמא — זע: אומא; זד — ב זי זע ח: זאד; גיר — זי זע: זיד; מקר — זע: מקאר, ח: כ'בר; כ'ף — זי זע: זכ'ף; מדר — זי: מדאר; מהלא — זי זע: מהלל, ר: מת'ל; באלצינייה — זי: אל ברנייה, זע: אל ברנייה, ח: ר: אלברנייה
8. אמא — בר זי זע: ר: כמא, ח: ומא; אלמקדם — זע: אל מקדאם; פי אלמראקת — זי: ופי אל מראתיב, זע: פי אל מראתיב, ח: אמא אנא; מראתיב — זי זע: מראתיב
9. יסתר — זי זע: יסחיר; כס מן — ח: כמן; אלמפארש — זי זע: אל מפארש; בין — זי: פק, זע: פוק; אלחהף — זי זע: אל לחוף, ח: אלחהף; ואלתגטייה — זי: תגטייה, זע: תגטייא, ח: ואלתגטייה
10. ואהל אלמלא לי — זי: אמא אל מלאלי, זע: אומא אל מלאלי; ישחדו — ב ח: ישהדון; מחב — זי זע: מחיב, ח: כל אלמחב; ואלא חאסרו — ב: ואלא חאסרון, זי: ולא חאסרו, זע: וילא חאסרו, ח: ואלחאסרון; אני — בר ח: אנא, זי זע: איני; מתאיידו — ב ח: מתאיידון; ופיני — ח: פיני; אשעאר — זע: אל אשעאר
11. [חסר בתוך ח]
אלהוא — זי זע: אל הווא; אלמערפה — זי זע: ואל מערפא; אמורהם — זי זע: ואמורהם; מתלאטפה — זי: מתלפטא, זע: מתל טפא; כאלאחכם — זי: באל אחכאם; מנצפה — זי זע: מנצפא; עקולן — זי: עקולין
12. [חסר בתוך זי, זע, ח]
תג'וני — ב: תגוני; קראר — ב: קדאר
13. [ח = 12]
אהל — ח: ואהל; אלהוא — זי זע: אל הווא; לי — זי זע: די; ירג'בון — זי זע: ירגבו; אלא — זי זע: אילא, ח: לא; ישרבון — בר: יפרג'ון, זי זע: ישרבו; מא — בר ח: לא; יהרבון — בר: ירהבון, זי זע: יחרבו; ולו — זי זע: ולא; יגי — זע: יגי; באלמעצייה — בר ח: באלחאשייה, זי זע: באל אכטייה
14. [ח = 8]
כ'לו — ח: כ'לי; אלפשאראת — זי זע: אל פשארת; ואלכ'ד'אב — ב: ואלכ'בב, זי זע: ואל כדאב, ח: ואלכד'אב; מא אחצ'ר — זי זע: אחצ'ר, ח: מא זד אחצ'ר, ר: מא אזיד אחצ'ר; בין אלכד'אב — ב: בין

- אלכ'רב, זי זע: בין אל שבאב, ח: ר: אלכד'אב; מא הו — ב: מא, זע: מא הוא; אלסכב — ב: אסכב, זי זע: אל סכאב; ג'ראמה — זי: גרמא
15. [= ח 9]
ואחצ'רו — ח: ר: ואכ'רגו; אלונא — זי זע: אל זינא; כלנא — זע זע: כולנא; ואכ'רגוה — זע: ואכ'רגו, ח: ר: הא אכ'רגוה; אלמחצ'ר — זי: אל מחצ'ר; צאפיה — זי: דאפייה, ח: צאפייה
16. [= ח 14]
סכן — בר: סרן ואהל, זי זע: סאכן, ח: סרן; מעיפי — ח: מעאני; כאטני — ב זי: בטני; מן — זי: מין; שאער — זי זע: שאעיר; ואדי — זי זע: ודא, ח: הד'א; באלקאפיה — זי: באל קאפייה, ח: פי אלקאפייה
17. מרסלי — זי: מורסלי; סר — זי זע ח: ר: סיר; ואעום — זי: ואזעם, זע: ואעזים; אלא אלחצן — זי זע: לנא חוצנין; אלמניע — זי זע: מניע; כחלאן — זי זע: כחאלין; אלא אלצלטאן — בר: אלא צלטאן, זי: לצולטאן, זע: לצולטאנין, ח: אלא אלסלטאן; מטיע — זי זע: מניע; ואחמל — זי זע: אחמיל; זרק — זי זע: וריקה; באלחענייה — ח: באלמאנייה
18. ואחד — זי זע: ואחיד; אלעבצ'ר — בר ח: ר: אלעצפ'ר, זי: אל עבד די, זע: אל עאבדי; הו — זי זע: הוא; צדיק — בר ר: צטיק; והו — זי זע: והוא; אלגזעה — זי זע: אל גזעא; ירוח — בר ר: ירוח; ידי — בר ר: ודי, זי: יודי, זע: יואדי; ת'אנייה — ח: תאנייה
19. יעזם — זי זע ח: ר: אעזם; הנאך — זי: הינאך; ציני — זי: צייאני, זע: ציאני; חסן — זי: חסאן, זע: חיסאן; אכתי'ר — זי ח: אכתי, זע: אלימן — זי זע: אל ימאן; ואעטיך אגרה ואפייה — זי: ואעטיך איגרא ואפייה, זע: [צלעית זאת חסרה]
20. [חסר בתוך זע, ח; כמקום שתי הצלעיות הראשונות:] זע: ואעטיך אנא גיר פי ירך / מא תשתהי מן כל חב [תרגום: נתון אתן לתוך ירך / כל תבואה שתבקש], ח: ואעטיך שקאך גיר מן ד'הב / מא תשתרי מן כל חב [תרגום: אתן שכרך זהב / ותקנה בו תבואה למיניה], ב זי: [שורה זו באה לפני הצלעית השנייה של בית 21; עיין שם]
- כקשה — זי: בוקשא; צ'אלאה — בר ר: מצ'לה, זי: מצלא; תגאזע — זי: תגאזיע לי; וארגע כלילה ת'אנייה — בר ר: ואדי בשארה ואפיה [תרגום: הבא בשורה מליאה], זי: ודי בשארא ואפייה
21. [ב: שתי הצלעיות הראשונות חסרות; כמקומן:] ואעטיך שקאך גיר פי ירך / מא תשתרי מן כל חב [תרגום: אתן שכרך לידך / ותקנה בו תבואה למיניה], זי [לפני הצלעית השנייה של בית 21]: ואעטיך אנא גיר פי ירך / מא תשתהי מן כל חב [תרגום: נתון אתן לתוך ירך / כל תבואה שתבקש]
- [זי זע ח: חסרה הצלעית הראשונה:] עצא — זע: עצה; כ'זף — זי: כ'ף; אלכלאב — זי: אל ככר, זע: אל כבאר
- [בר, ר: שתי הצלעיות האחרונות חסרות:] האדי'א — זי זע: הד'א, ח: הד'א; עתאב — זי: תעאב, ח: ר: תעב; כהמה — זי זע: בקימא; עאלייה — זי: עאלייא, זע: עאליה
22. ואכ'תם — זי זע: ואכתיים; אדי' — זע: די; טובחאן — ח: סבתאן; ואחד ומא לה ת'אנייא — ב: אדי יקול לאלשי יכון וכעד הו מהנייה, זי: אל רב די קאל לשיי כון פאכן מהנייה, זע: אל רב די קאל לשי כון מהנייא, ח: אדי יקול לאלשי יכון וכאן מהנייה / כ'ף אלכ'בר אלצינייה / והללויה

תרגום

1. אפתח באלהי, שכרא אילנות עטופי עלים. לאחר שנשדפו חוזרים ענפיהם להיות רעננים. מה אירע לספל?
2. מי שלקח אותו ממקומו לואי ויהיה דקור בחרבות. יהיה נע ונד בכל שער, וחינטל בריאותו.
3. אשר גנבו במתכוון יביא האל עליו ייסורין. יפול למשכב ולא יוסיף קום. יהיו משכנותיו שוממים.
4. יהיה למשל ולשנינה בזכות פסוקי התורה. יוכה בשיגעון ערב ובוקר.
5. הספל היה מלא יין, ריחו כריח הכרכום. מי לקחו ממקומו? היכן הוא חבוי?
6. כל הקערות הנותנות ריח אמרו: לא נוכל ללכת [לחפשו] ללא סוסים קלי מירוך, שנקנו כמטבעות זהב הודיים.
7. אך היין לא בא, אבל אמר: לי אין ידיעה. כיצד תשתוני בכלי חרס ואני מאיר בתוך ספל.
8. אשר לי, הרי ערכי רב. אני המצביא והנסיך. אין דומה לי במעדנים, ולי דרגות רמות.
9. מושבי על המיטה. יעלצו בי שרים על מצעות משי, בין השמיכות והכסחות.
10. הבריות, אוהבים וקנאים גם יחד, יעידו עלי כי קדום וחזק אני, וכי נתחברו שירים.
11. אנשי התשוקה והדעת, נוחים בענייניהם, ישרים בדיניהם, ושלמים בדעתם.
12. אל תרכו באוזני דברי רהב, ואל תשפיעו עלי כדברים, כי אין לי נחת ומנוחה זולתי במיטה.
13. בעלי התשוקה חפצים בי, בפרט אם הם רגילים בשתייה. לא ינוסו מפני אויב, אפילו צבא בא עימו.
14. הניחו את ההתנשאות והכזבים. לא אבוא עוד כקהל השקרנים. אכן, דעו מה הסיבה, וקנסו אותם קנס מלא.
15. הביאו את בן הזנונים שהכלים את כולנו. הוציאוהו מתוכנו למען יהיו מסיבותינו טהורות.
16. הוי, הבריות! התוגה כילתה אותי ותקעה לה יתד בקרבי. מי שהשירה אמנותו יענה כנגדי ויערוך שיר בחרוז שלי.⁴⁸
17. שליחי, חושה ולכה אל המצודה הבצורה כחלאן, אל מטיע הסולטאן, ושא איגרת באמתחתך.
18. לי שמה ריע וידיד, אלעבצרי שמו. כוחו עימו לנסוע ולהביא ספל אחר.
19. יסע לנמל עדן. אומרים כי יש שם ספלים נאים מאלה שכתומן, ואתן לך שכר מלא.
20. אתן לך מטבע כסף ושמשייה למגן מלהט החמה. הישמר פן תילוח בדרך לפתיים,⁴⁹ ותואיל לחזור בלילה השני.
21. אתן לך צידה חופן תבואה. אתן לך מקל בידך מפחד הכלבים. זהו שכרך ללא יגיעה. חתגדל ותתעלה.
22. אחתום באחד ויחיד, שאין אחריו אל. ישתבח המקיים הבטחתו, אחד שאין לו שני.

48 שירי המענה עשויים כמתכונת שירית — משקל וחרוז — של השיר שהם משיבים עליו.

49 מילולית: תיישים.

מהדרות וחיבורים שנזכרו

- יהודה אלהריזי, תחכמוני. הכין לדפוס לפי מהדרות שונות י' טופורובסקי. תל-אביב: מוסד הרב קוק, תשי"ב.
- זמירות ישראל; יוצא לאור בפעם השניה מתוך ספר כתיבת יד ... על ידי ... שלום בן אברהם ... עדן, [תרפ"ט].
- זמירות ישראל; יוצא לאור פעם שניה מתוך ספר כ"י ... ע"י ... שלום בן שלום עדני [וי] כן ציון בן סאלם דאוד התימני. ירושלים, [תרפ"ט].
- חפץ חיים. ירושלים: שלמה מקיטון, [תשי"ג].
- חפץ חיים. ירושלים: האחים יוסף ושלמה מקיטון, תשכ"ו.
- ילקוט שירי תימן; ליקט פירש והקדים מבוא יהודה רצהבי. ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"ט, 1968.
- י' קאפח, "מצוקות תימן", ספונות ה (תשכ"א): שצ"ז-תי"ג.
- עמרם קרח, סערת תימן. ירושלים, תשי"ד.
- י' רצהבי, "גלות מוזע", ספונות ה (תשכ"א): שנ"ח-שס"ט.
- י' רצהבי, "השפעות ערכיות בספרות תקופת ספרד", בראילן ו (תשכ"ח): 314-338.
- שירי תימן; אספם ובארם א.צ. אידלזון, בהוספת הערות והגהות מאת נה. טורטשינר. סינסניטי באוהיו: בית המדרש לרבנים, תרצ"א, 1930.
- ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס. מהד' ב, ספר ראשון, חלק ב. ירושלים: מוסד ביאליק, 1959.

Idelsohn's work contributed towards enhancing interest in the traditional pronunciations of Hebrew; his pioneering work has its distinct place in the research history of the Hebrew language.

YEMENITE QASĪD SONGS

Yehuda Ratzaby

Besides the types of Jewish poetry in Yemen – *našīd*, *šīrah*, *zaffeh*, *ḥaḍuyo* and *hallel* – there is a further poetic form known as *qašīd*. While the other types have received observation and research, the *qašīd* has not yet been fully investigated. *Qašīd* differs from the other types in content and in language. The poems are folk songs, light, entertaining and amusing in content. They are written in spoken Arabic so that the simpler people and the women, who did not know Hebrew very well, could understand them. Those who copied the Yemenite *dīwāns* did not attach much importance to the *qašīd* and did not assign a separate section to it, so that *qašīd* songs are scattered throughout the manuscript. It seems that what is known of the *qašīd* songs in the *dīwāns* is only a remnant of a rich repertoire forgotten with the passage of time. The composers of these songs were mostly gifted folk poets. The subjects are amusing tales from the Jewish lore, such as the Creation, Adam and Eve in the Garden of Eden, the story of Joseph and his brothers, the Exodus, Hannah and her seven sons, etc. There are also contemporary stories, like tales of the social life of the Jews and of the Moslems, animal stories and anecdotes about dishes and other objects: a tale of a cup and a tallith that were stolen and a rose-water spray that was broken. These songs had a triple function: educational, moral and entertaining. They told people about Jewish legends in an amusing manner; they taught morals through their tendency to reward the good and punish the wicked; and they provided entertainment through their content and music. The *qašīd* were sung at the end of parties, once the serious part of the affair was over and the Rabbis and honoured guests had left.

The writer of this article is in the process of studying twenty *qašīd* songs which he has collected from Yemenite *dīwāns*, making a detailed survey of their contents. The entire text of the *qašīd 'abda' birabbī dī ḳalaq* is published here, with Hebrew translation and apparatus. The musical treatment of the same *qašīd*, performed by Zecharia Ya'acobi, is the subject of U. Sharvit's article in this volume.

THE MUSIC AND ITS FUNCTION IN THE SINGING OF THE QASĪD 'ABDA' BIRABBĪ DĪ ḲALAQ

Uri Sharvit, Jerusalem

The Jewish Yemenite collection of poems – the *Dīwān* – includes three main types of poems: *šīrīm* (or, in Arabic: *nišwād*), *šīrôt*, and *hallelôt*. All three are intended to be sung as a part of the men's singing and dancing during family celebrations. Such a performance usually consists of a series of three poems: an opening poem of the first type (*šīr*), a second of the second type (*šīrah*), and a third, of the third type (*hallel*). The opening *šīr* is sung by a soloist in a recitative style; the following *šīrah*, which is also sung solo or in response between the soloist and the audience, has a very rhythmic character and is accompanied by dancing and drumming. The *hallel* is sung by the entire audience to a fixed melody with a slow, measured rhythm typical of liturgical singing. In most cases the literary form of the first two poems is changed in a very particular way by the singer. Such a change occurs in the poem '*Abda' birabbī dī ḳalaq*' as sung by Mr. Zecharia Ya'acobi (b. 1914 in Ba'adan, Southern Yemen). The literary aspects of this poem are analyzed in Y. Ratzabi's article in this volume.

The main structural feature of the music is the variegated rendering of the same musical "strophe". Although our singer makes use of three different melodic "strophes" during his performance, the inner structure of each rendering of every such "strophe" is the same. It consists of three types of melodic phrases: (a) a closing phrase which is recognized by its final motive – the "closing motive"; (b) a penultimate ("heralding") phrase, recognized by its final motive – the "heralding" motive; and (c) phrases which precede the "heralding" phrase and which are also recognized by their final motives. In other words, the most meaningful tone in a motive, in a phrase and in a "strophe" is the final one. The structural concept is based on a retrospective understanding, according to which complete musical units are recognized as such only after the appearance of a certain closing component. Moreover, whenever a new closing component is revealed during the singing, it acquires a stronger cadential meaning.

These musical phenomena bring about four phases of the artistic presentation of the poem:

1. Musical strengthening of the prosody through exact congruence between the musical phrase and the textual line.
2. Formal extension of the textual strophes and also of the entire poem as a result of the musical form. This is manifested in the second performance of every fourth line of the strophes; in the additions of "introductory" verses to strophes 18 and 19; and in the addition of a whole new strophe (18a).